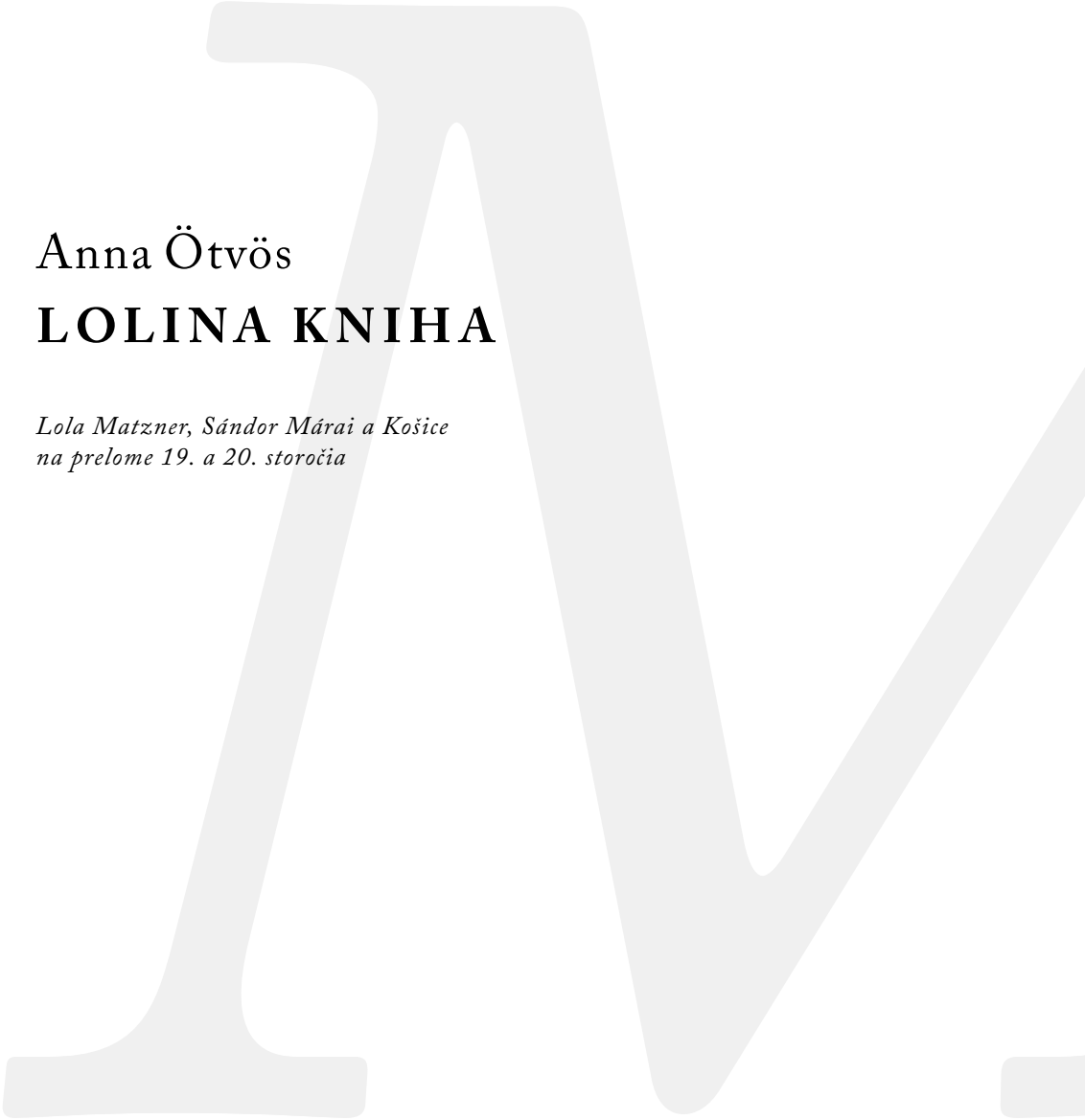

Anna Ötvös

LOLINA KNIHA

*Lola Matzner, Sándor Márai a Košice
na prelome 19. a 20. storočia*

Anna Ötvös

LOLINA KNIHA

*Lola Matzner, Sándor Márai a Košice
na prelome 19. a 20. storočia*

Artforum

We acknowledge the support of The Petöfi Literary Museum
(Hungarian Books & Translations Office) for this translation

Ďakujeme Vám, že ste si kúpili túto knihu,
lebo dobré príbehy žijú vtedy, keď ich čítame

582

Kniha, ktorú držíte v rukách, vyšla aj vďaka
nášmu spojeniu s 582 s. r. o.

Anna Ötvös
Lola könyve

© Anna Ötvös, 2018
Cover photo © André Kertész
André Kertész © RMN-Grand Palais - Gestion droit d'auteur
Design & Layout © Peter Gála, 2018
Slovak edition © Artforum, 2018

Predslov	5
Podakovanie	9
I. RODINA	11
Košice v druhej polovici 19. storočia a na prelome storočí	11
Príchod židov do Košíc	19
Jedna židovská meštianska rodina: Moskovicsovci	21
Starý otec, Jakab Moskovics	24
Slobodomurárstvo v Košiciach	28
Stará mama, Mária Korn	30
Deti Moskovicsovcov	36
Rodičia Loly Matzner: Sámuel Matzner a Irén Moskovics	43
Denník <i>Felsőmagyarország</i>	50
Ďalšie aktivity Sámuela Matznera	58
Matka Loly Matzner	61
Život mimo mesta: Tatranská Polianka	66
Veľká vojna	72
Brat Loly Matzner, István	74
Sestra Loly Matzner, Jaqueline	78
Československo	81
Činnosť Matznerovcov v novom štátnom útvere	86
II. LOLA MATZNER	90
Detstvo Loly Matzner	90
Tanečné školy	99
Súťaž v jedení zmrzliny	103
Vypuknutie vojny	106
Viedeň	110

Priateľky Loly Matzner	112
Šport	114
Neznáma maľba	118
Lolini nápadníci	120
Berlínski príbuzní	123
Sándor Grosschmid	125
Budapešť	130
Košice v Československu	133
Márai v Nemecku	135
Berlín	138
Manželstvo – legenda a realita	147
Paríž	151
Cez Taliansko „smerom domov“	155
Späť do Paríža	159
Autorská poznámka	162
Literatúra	163
Pramene	172
Doslov	175
Pramene fotografií	187
Rodostrom Moskovícovcov	188

PREDSLOV

„Môj syn Ádám o nej povedal, že keď vojde do miestnosti, človek má pocit, že neprišla sama – ona ani nechodí, nesie sa, tónmi radostnej hudby obklopená zamilovanými mužmi ako operetná primadona. (...) Niekedy – zriedka – so smiechom plače. (...) Je rodený intelekt a pôvab.“ (Ilona Harmos Kosztolányi: Márai Sándorné, Lola – Moja Lola)

Osobnosť Loly, Ilony Matzner, manželky Sándora Máraia, je pre čitateľov a milovníkov literatúry dodnes veľkou neznámou. Spisovateľ si úzkostlivo strážil súkromný život, preto ju vo svojich denníkoch skromne označuje len písmenom L. Ilona Matzner bola skôr autonómnou ženou ako konvenčnou manželkou literáta, no jej život je neoddeliteľne spätý s Máraiovou biografiou a životným dielom.

Môj výskum o Lole a jej rodine motivovala zvedavosť. V prvom rade som chcela rozlúštiť písmeno L: koho spisovateľ ukryl za túto literu, kto bola žena, ktorá žila šesťdesiattri rokov s veľkým spisovateľom, mysliteľom a zároveň človekom s komplikovanou povahou? Z čoho všetkého sa dá poskladať človek – jeho osobnosť, charakter, duch, životný príbeh –, ktorý už nežije? Na vytvorenie mozaiky som mala k dispozícii rozhovory, spomienky, fotografie, výpisy z matriky, vysvedčenia, listy, denníky, zvukové a obrazové záznamy. Drobné, pestrofarebné fragmenty napokon vytvorili obraz, hoci nie celistvý.

„Každá rodina uchováva v nejakej zásuvke zväzok s koženou väzbou, na stránkach ktorého sú streleckí králi, šviháci s maturitou, mladé dievčatá typu Marie Bashkirtseff, snúbenci

*opierajúci sa o skaly zarastené machom či zaprášenú palmu.
Staré fotografie – hneď ako čas, ktorého tieň zastiera pamiatku
zmiznutých – podávajú aj cudzím správu o tom, čo je pre
fotografa a psychológa najväčším tajomstvom: sú správou
o osobnosti, ktorú zachytil prístroj fotografa.“
(Sándor Márai: Storočná fotografia)*

Väčšina publikovaných fotografií sa našla náhodou. Zberateľ starožitností Herman Weinberger objavil pri skládke odpadu starý fotoalbum. Vzal ho domov, pretože osoby na fotografiách sa mu zdali povedomé. Keď som sa začala zaujímať o život a rodinný príbeh Ilony Matzner, nadviazala som kontakt aj s týmto starým pánom. Po otázke, či náhodou nemá jej fotografie, vytiahol album a ja som sa nestačila čudovať. Fotoalbum so zelenou plátennou väzbou s rozmermi 26,5 cm × 33,5 cm má dvadsaťpäť listov, teda päťdesiat strán. Väčšina fotografií nie je do albumu nalepená, keďže v ňom bolo vyše štyristo snímok. Ich veľkosť je rôzna a výrazne sa líši aj ich kvalita. Väčšinou ide o amatérske zábery, niektoré sa zrodili v ateliéri, poznáme však autora len jedinej fotografie: je ním André Kertész.

Objavením fotografií sa začalo nesmierne vzrušujúce obdobie: výskum. Zaujímalo ma všetko: kto je na fotografiách, kedy a kde vznikli, aké príbehy sa s nimi spájajú?

Od samotného spisovateľa sa síce o jeho manželke veľa nedozvieme, no napriek tomu bolo mojím primárnym prameňom jeho autobiografické dielo *Spoveď meštana*. Márai vo svojom druhom diele z roku 1935 ešte otvorene píše o Lole, o ich vzájomnom vzťahu, o začiatkoch a všedných dňoch ich spoločného života:

„Pochádzala z toho istého mesta, v ktorom som sa narodil aj ja. Naša známosť siahala do praveku našich životov, strácala

1. *Lola Matzner s gitarou*

*sa v mýte detstva, dorozumievali sme sa znakovou rečou,
od okamihu narodenia sme obaja dýchali vzduch toho istého
mesta, tej istej spoločenskej triedy a tej istej stiesnenej provinčnosti;
evidentne sme to neboli my, kto rozhodol o našom osude.“*

Počas výskumu som najprv oslovila ľudí, ktorí rodinu Matzner a Moskovics poznali. Paralelne som z odbornej literatúry a archívnych prameňov zbierala údaje o danom období a o dejinách Košíc, neskôr som ich doplnila o informácie z dobovej tlače a verejných zbierok.

Na základe dostupných prameňov a literatúry, ktoré som doplnila o obrázky z rôznych zbierok, sa mi, prirodzene, nepodarilo odкрыť Lolinu osobnosť, snažila som sa však rekonštruovať spoločenské prostredie, z ktorého Sándor Márai a jeho manželka

pochádzali. Daný priestor si všade brali so sebou a spisovateľ o ňom celý život písal. Podarilo sa mi vyzdvihnúť Lolu Matzner z anonymity. Vieme, odkiaľ Lola prišla, z akej rodiny a z akého prostredia pochádzala. Žiaľ, stretla som sa už len s niekoľkými ľuďmi, ktorí ju osobne poznali. Viacerí o nej rozprávali iba z počutia: o jej živote a manželstve s Máraiom, v ktorom bola spoločným menovateľom sloboda. Dvaja slobodní ľudia spojili svoje životy. Márai spočiatku vnímal partnerstvo ako tlak, no neskôr zistil, že najväčšiu slobodu mu v živote dala Lola.

Petőfiho literárne múzeum v Budapešti uchováva dva zvukové záznamy s Loliným hlasom. Počuť ho bol pre mňa fantastický zážitok. Na jednom Lola spieva *Ich liebe Dich*... Na druhom zázname Sándor Márai číta text, možno rozhlasovú hru, a zrazu sa v pozadí ozve Lola, ak si dobre spomínam, servíruje olovrant. Je zaujímavé počuť jej civilný, všedný, „košický“ hlas.

Ešte som nemala možnosť čítať Loline denníky, ktoré takisto uchováva Petőfiho literárne múzeum. Iste sa o nej veľa dozvieme z toho, čo považovala za dôležité zaznamenať, ako a aké názory formulovala. Čítala som len jediný zošit, do ktorého si Lola písala počas pobytu v nemocnici. Prekvapila ma jej múdrosť, humor, znalosť ľudí, starosť o rodinu, ako aj jadrné, otvorené a ironické poznámky k jej zdravotnému stavu. V jedno ráno si po prebudení poznačila, aké dobré je počuť hukot vetra a aké dobré je, že ešte nie ona hučí vo vetre.

POĎAKOVANIE

Ďakujem za dôveru a obsažnú korešpondenciu Ivanovi Kertészovi. Teší ma, že som v písomnom styku s Oferom Pillarom a Danou Fischer. Ďakujem za rozhovory Magde Zádorovej, Gáborovi Mihályimu, Györgyi Erős, Anne Vaňovej, Darine Jarčuškovej a za dobré rady Olge Mitrovej a Miklósovi Kovátsovi. Mrzí ma, že Herman Weinberger, ktorému vďačíme za záchranu fotografií, sa vydania tejto knihy nedožil. Ďakujem Zsuzse Triznya Szőnyi a Zoltánovi Furkóovi za stretnutia a rozhovory, Györgyovi Szaszákovi za to, že mi umožnil vypočuť si záznam rozhovoru s Jacqueline Matzner Kertész, teda s tetou Zsazsou. Júlii Gönnerth Sokolovej a rodine Jákyovcov ďakujem za podporu.

Za publikované fotografie a cenné rady ďakujem bývalému riaditeľovi Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach Jánovi Gašparovi, ktorý sa, žiaľ, nedožil tohto slovenského vydania. So zozbieraním fotografií mi pomohol tiež Tomáš Ondrejšík z Verejnej knižnice Jána Bocatia v Košiciach, Dušan Béreš a Richard Papáč z Východoslovenského múzea v Košiciach, Petőfiho literárne múzeum v Budapešti a Zorka Mijátovits Thurnay; vďaka patrí aj Oferovi Pillarovi, Dane Fischer, Zsuzsanne Halász Gaál, Judite Szilágyi, Petrovi Schwarzovi, Karolovi Freudinfeldovi, Zuzane Fűzyovej, Ottovi Némethovi, Péterovi Kolárovi, Petrovi Kerecmanovi, rodine Krizsóovej, Archívu mesta Košice a Krajinskému archívu Maďarského národného archívu v Budapešti. Za nakreslenie rodostromu osobitne ďakujem pracovníkovi Archívu mesta Košice Martinovi Bartošovi. Ďakujem Petrovi Absolonovi za pomoc pri doplnení a korekcii rodostromu.

Podakovanie

Za rady a pomoc ďakujem aj svojim bývalým kolegom zo Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach, najmä Daniele Slezákovej, Eleonóre Blaškovej, Ľubici Poklebovej a Viktorovi Szabóovi.

Ďakujem svojim priateľkám Aurélii Gulázi a Tímei Veres za prečítanie a pripomienkovanie maďarského rukopisu.

Za mnohoročné povzbudzovanie, pomoc, podporu a za nápad napísať túto knihu ďakujem muzeológovi – knihovníkovi Petőfiho literárneho múzea a správcovi Máraiovej pozostalosti Tiborovi Mészárosovi, ktorý sleduje môj výskum od roku 2011 a výrazne mi pomohol aj pri redigovaní rukopisu.

Napokon, nie však v poslednom rade, ďakujem riaditeľovi Artfora Vladimírovi Michalovi za vydanie knihy. Ďakujem prekladateľke Galine Sándorovej za dobrú spoluprácu a vynikajúci preklad.

Anna Ötvös

I. RODINA

Košice v druhej polovici 19. storočia a na prelome storočí

Košice patrili k prvým slobodným kráľovským mestám: v 13. storočí boli múrom obohrnané „civitas“, s cirkevnou autonómiou a mestskou pečaťou zobrazujúcou svätú Alžbetu. Už na začiatku 14. storočia boli vďaka svojej polohe významným obchodným centrom s rozvinutými remeslami. Sebavedomí mešťania nezniešli, aby ich samostatnosť ohrozovali oligarchovia a nebojácne bránili svoje práva a pravdu. Tento meštiansky duch sa stáročia dedil z generácie na generáciu.

Košice zohrali mimoriadne dôležitú rolu v uhorských dejinách vzdelávania a kultúry, keď sa koncom 18. storočia stali

2. Panoráma Košíc na prelome storočí

Tivadar Csáky. Grófovi Csákymu vďačíme aj za vydávanie prvého košického maďarského časopisu *Nemzeti Játékszíni Tudósítás*, kde boli publikované i divadelné recenzie. V 19. storočí vychádzali miestne tlačoviny najmä v nemčine, teda v jazyku inteligentných, gramotných obyvateľov mesta. Koncom storočia sa majitelia tlačiarne pokúšali vydávať aj maďarské týždenníky a 1. januára 1894 transformoval majiteľ tlačiarne Lajos Ries periodikum *Kassai Szemle*, ktoré vychádzalo trikrát do týždňa, na prvý košický maďarský denník *Felsőmagyarország*.

Pod rozvoj kultúry sa, prirodzene, najviac podpísal hospodársky pokrok. Košických mešťanov živil najmä priemysel, obchod a výroba vína. V 19. storočí sa v meste založili manufaktúry a fabriky; bola tu postavená čistiareň, fabrika na výrobu modrotlače, porcelánu, liehovar a cukrovar, vznikli tiež tlačiarne, dielne na výrobu papiera, továreň na kávoviny a tabak i strojárň. V druhej polovici 19. storočia sa Košice začali rýchlo rozvíjať: asfaltovali sa ulice, ktoré boli osvetlené plynovými lampami, a v roku 1891 bola dokončená prvá telefónna sieť. V meste premávala konská železnica po hostinec Baránok, neskôr to bol parný rušeň idúci až po kiosk v Čermel'skom údolí. Prvé električky začali v meste premávať v roku 1913.

„Po Hlavnej ulici, smerom na Čermel', k jednému z mestských letovísk, v pravidelných intervaloch zadrkotal drevom vykurovaný kávoový mlynček v tvare debny; tento zvláštny, neformálny dopravný prostriedok premával v meste desaťročia pred električkou, no najviac ho v lete využívali výletníci,“
napísal Márai v *Spovedi mešťana*.

Mesto ešte pred sto rokmi obklopovali ornice, vinohrady a lesy. Vďaka prúdom vanúcim od Tatier je v ňom vždy čistý a chladný

4. *Časť Hlavnej ulice*

vzduch. Hlavnou mestskou tepnou je Hlavná ulica: traduje sa, že od bývalej Južnej brány po Severnú bránu bola dlhá tisíc krokov. Pozdĺžne ju pretína potok Čermeľ, ktorý sa pred sochou Panny Márie rozvetvuje a objíma „ostrov“ s divadlom, Urbanovou vežou, Dómom svätej Alžbety, Kaplnkou svätého Michala a menšími či väčšími parkami.

Korzo sa začínalo pri Dóme a končilo pri Andrásyho paláci. Začiatkom 20. storočia sa po jednej strane Hlavnej ulice prechádzali páni, po druhej strane čeladníci a vojaci – miestni preto prvé korzo volali panské, druhé vojenské. Panské korzo ožívalo vždy na poludnie, Hlavná ulica sa zaľudnila, spoločenský život sa rozprúdil a večer o šiestej pokračoval druhým dejstvom.

„Spoločenstvo »panského korza« starostlivo dbalo o to, aby na proletársku stranu korza prešlo len v krajnom prípade; korzujúcich tak rozdeľovala mnohoročná, zabehaná prax, aj

5. *Andrássyho palác*

služobníctvo dbalo o to, aby nezablúdilo na »panskú« stranu, a vskutku, prečo by sa »miešali« práve na ulici, keď v iných oblastiach života a pri iných príležitostiach sa oddelovali tak dôsledne ako voda a olej?» (Spoved' meštana)

Jeden z novinárov denníka *Kassai Hirlap* však v roku 1913 opísal košickú tepnu menej idylicky:

„Na košickom korze sa ľudia prechádzajú po dvoch stranách Hlavnej ulice, a to tak, že východná strana patrí inteligentným elementom, západná zasa nižšej ľudovej vrstve. Nevídane zvrátené pomery na západnej strane – na takzvanom vojenskom korze – sú predmetom neustálych ponós. Lepšie vychovaný človek sa v jarmočné popoludnie či vo sviatok veľkým oblúkom vyhne tu zhromaždenému davu, lebo konverzácia, ktorá tam prebieha, je priamo nemravná. »Dámy« a »pánov« nezaujíma, či ich niekto

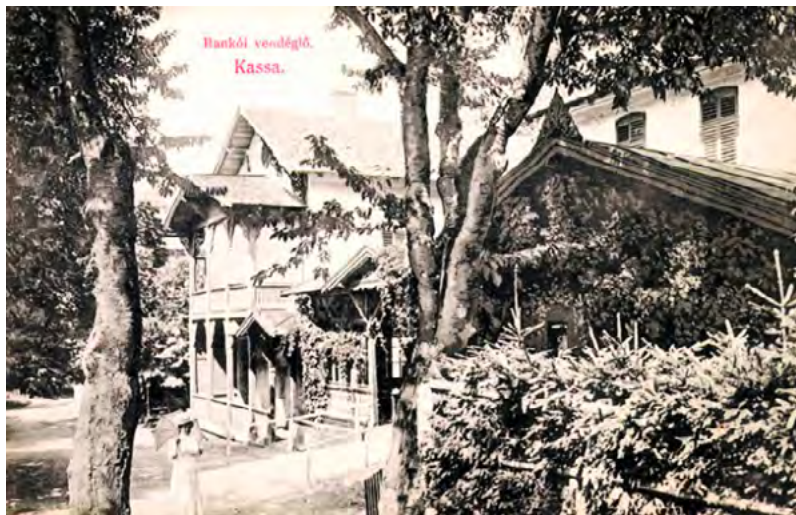

6. Reklama na denník Kassai Hirlap

začuje alebo nie, traktujú sa takými výrazmi, ktoré sú možno prijateľné medzi ludožrútmí, no v centre inteligentného mesta sú neakceptovateľné.“

V letných mesiacoch Košičania, mešťania i robotníci, oddychovali v neďalekom lesoparku Bankov. Boli v ňom kúpele i hostinec, v ktorom hrala hudba, pre výletníkov sa tu konali zábavy a ľudové veselice, pre deti zasa majálesy. V posledných desaťročiach 19. storočia sa v Bankove vybuďovala cesta a zámožnejší mešťania si tam postavili rodinné vily.

„Hore, uprostred letných sídiel, prebiehal pokojný kúpeľný život, lebo mešťania v tom čase ešte nechodili do vzdialených kúpeľov,

7. *Hostinec na Bankove*

iba ak boli chorí. Večer fiaker doviezol z mesta manželov a potraviny na ďalší deň. Na stoloch reštaurácie chránil plameň sviečky sklený kryt, večer hral Cigán a nad meštianskou idylou sa rozprestieral neuveriteľný pokoj.“ (Spoved' mešťana)

Ekonomický rozvoj zmenil na prelome storočí aj tvár Košíc, mestu dodali dôstojnosť a krásu nové paláce: divadlo, múzeum, hotely a nádherné dvoj- či trojposchodové nájomné domy. Úroveň vzdelanosti zvyšovali aj školy postavené v 19. storočí, Právnická akadémia a gymnázium premonštrátov. Neskôr vznikla vyššia reálna, vyššia obchodná, vyššia dievčenská, priemyselná a ekonomická škola, obchodná akadémia a učiteľský ústav.

Čoraz pestrjší kultúrny život zabezpečovali športové združenia, kasína, umelecké, literárne, cirkevné a ženské spolky, spolky obchodníkov a remeselníkov či robotnícke krúžky.

8. Vyššia dievčenská škola

Košice sa v poslednej tretine 19. storočia stali aj jedným z najväčších vojenských centier krajiny. V meste sídlil 6. cisársky a kráľovský armádny zbor a 3. honvédskeý obvod, košickým vojenským útvarom bol 34. peší pluk. V meste sa postavilo viacero kasární, jazdiarní, bola v ňom vojenská nemocnica, vojenská nižšia reálna škola a kadetská škola pre pechotu, v roku 1908 bola postavená aj budova veliteľstva 6. armádneho zboru.

„Metropola Horného Uhorska“ mala v roku 1850 13 000 obyvateľov, v roku 1900 sa počet obyvateľov vyšplhal na 35 000. Ak nim prirátame aj takmer 5 000 vojakov, tak v meste žilo približne 40 000 ľudí. Košičania medzi sebou komunikovali po nemecky, maďarsky a slovensky, no ovládali aj angličtinu a francúzštinu. Na prelome storočí tvorili v meste väčšinu Maďari, počet Nemcov klesol pod dvadsať percent a Slováci naďalej tvorili okolo tridsať percent obyvateľov. Z náboženského hľadiska bola

9. Trh na Alžbetinom námestí (dnes Námestie osloboditeľov)

väčšina rímsko-katolíckeho vyznania, no v meste žili aj evanjelici, reformovaní, gréckokatolíci a židia.

Príchod židov do Košíc

„V dome bývali dve židovské rodiny: jedna »neologická«, »pokroková«, svetácka a meštianska, bohatá židovská rodina, ktorá si prenajímala celé druhé poschodie s výhľadom na ulicu, žila pomerne uzavreto a pyšne, nevyhľadávala kontakty s ostatnými obyvateľmi domu; a dole na prízemí, vzadu v dvore, žila »ortodoxná«, veľmi početná židovská rodina, ktorá prišla z Poľska, jej členovia boli chudobní a zvláštne plodní, neustále prichádzali noví príbuzní, rodili sa deti a všetci žili vzadu v dvore, v troch tmavých izbách, ktoré sa niekedy, na sviatky, hemžili vravou a ruchom hostí a príbuzných, ako keď

*sa účastníci schôdze chystajú prijať závažné rozhodnutie. (...)
Deti už chodili do meštianskych škôl, niektoré z nich sa dokonca
prihlásili aj na gymnázium. O desať – pätnásť rokov sa v dome
nenasiel ani jeden kaftanový žid, no málo ich bolo už aj v meste.“
(Spoved' meštana)*

Na základe zákona číslo XXIX. z roku 1840 získali židia právo usídlieť sa v slobodných kráľovských mestách. Prirodzene, do mesta prichádzali izraeliti aj predtým, no večer ho museli opustiť. Výnimkou bola len vdova Mátyása Rótha s rodinou, ktorá bývala v Košiciach, keďže od roku 1814 prevádzkovala židovský hostinec. Po roku 1840 sa židia do mesta prisťahovali najmä z Rozhanoviec a okolitých obcí, no prichádzali aj z tokajského regiónu. Boli medzi nimi predovšetkým maloobchodníci, krajčíri, pálenčiar, stolári, učitelia a umelci. Následne vznikla náboženská obec, čo viedlo k výstavbe synagógy a založeniu svojpomocných a charitatívnych spolkov. V roku 1844 dostali židia povolenie na výstavbu modlitebne a pozemok na cintorín.

Židia sa aktívne zapájali do hospodárskeho, spoločenského, politického a umeleckého života v meste. Stali sa členmi, ba aj predsedami rôznych spolkov a organizácií. Židovskí advokáti, lekári, obchodníci a fabrikanti pracovali v mestskej rade

10. Prvá košická synagóga
(dnes na jej mieste stojí
Dom umenia)